
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

K Ö N Y V J E L Z Ő

Egyetlen verseink – Mai magyar költőket kért fel a sajátos koncepciójú gyűjtemény szerkesztője, Somos Béla, válasszák ki saját munkáik közül a legjobbat, legszebbet, a valami miatt „leg”-nek megítéltet, és valljanak színt legkedvesebb verseikről, jelöljék ki a legjobbat – másokéból.

A műveket megírásuk idejétől függetlenül s egy más irodalmi sorba állítani – érdekes vállalkozás. Mindenekelőtt mert arra hívja fel a figyelmet, hogy nincsenek lezárt életművek, a vers – írójától elszakadva – tovább él, s ennek a tovább élésnek egyetlen feltétele az olvasás; az értelmezés új szegmentumainak a fölfedezése.

Amihez nem fér kétség: a másoktól választott versek minden vitán felül álló értékek. Legfeljebb azt furcsállhatjuk, hogy az így összeállt kép szinte hiánytalanul hozza a mindannyiunk által ismert „nagy verseket”, s feltűnően kevés a „felfedezés”, az olyan „szép vers”, amelyet eddig nem ismertünk, nem vettünk észre, tehát méltánytalanul szorult volna ki az irodalmi köztudatból. A saját legkedvesebb verseket szemügyre véve azonban – szójátékkal élve – azt is mondhatnánk, a kötetre az *Egyetlen verseink* cím jobban illene. A felsorakoztatott költők többségének jelentősebb versét is ismerjük. Ismét az a közhelynek gondolt eset nyert bizonyosságot – természetesen a legjobbnak mint kategóriának a relativitása, tarthatatlanága, irodalmiatlansága, inkompetenciája teljes fokú figyelembe vétele mellett is –, hogy költő mennyire nem alkalmas saját verseinek elbírálására, mennyire más az alkotót a művéhez fűző kötelék, mint ami a kész mű és az olvasó relációjában megvalósul. (Hadd jegyezzem meg, csupán zárójelben: csak egyetlen költő saját magáról alkotott ítélete vág egybe azzal, ahogyan én is látom a költészetét: Somlyó György Psalmus eroticusát én is az első helyre tenném a költő életművében.) A saját költészet iránti bizonytalan értékítélet következtében egyetlené vált a kötet színvonala, korántsem csupán antológiaértékű versek gyűjteménye lett, éppen ezért érdemes lenne foglalkozni a jelenség – talán pszichológiai – okaival. A verspárosítások is érdekesekre sikeredtek. Legtöbbször a kötődés határozottan kimutatható, találó, a másoktól választott vers rímeli saját költői habitusával, a kettő erősíti egymást, áthangszereli egyik a másikat; néhány esetben azonban a két világ mosolyra fakasztoán eltérő.

Vajdasági magyar költő csak egy van a kötetben, az sem a fölkértek, hanem a választottak között. Parti Nagy Lajos vállalta föl itteni irodalmunk legjobb versét, Domonkos

István Kormányeltörésben című művét. A versnek több idősíkjá van. Az egyik a címben kiemelt Balassi Bálint-kifejezés korát villantja be, a másikat mottók, a Közgazdasági kislexikonból kölcsönzött szócikkek sora idézi, s ha egykor legfeljebb burkoltan ironikus lehetett az izzasztó rendszerek és a proletariátus marxista-leninista definíciójának idézése, ma már maróan szarkasztikus éle van. A harmadik időzóna a szöveg keletkezése óta eltelt idő. Éppen húszéves Domonkos István verse, s a húsz év alatt erősödött, jelentései gazdagodtak, aktuálisabb, maibb, mint valaha.

Nemcsak azért, mert egyik visszatérő motívuma, az „én lenni / elnökök vezérek / mi meghalni mindnyájan / ügyis téves csatatéren”, mára realitássá vált, s mert az abszurd kép: „koponyánkból a habverő / nyele kiáll”, mára valóságunk abszurditását fejezi ki, nemcsak azért, mert a körülmények majdhogynem jóssá tették. A Kormányeltörésben Domonkos Gasterbeiter-versként írta, s akként is értelmezték, nem alaptalanul, „én menni külföld / mit munkaugendély / kofferban szalonna / két kiló kenyér” – lamentál a vers énje, a vershős valahol az otthontól távol kóvályog, s ott éli meg azt a zűrzavart, amelyről a vers tudósít – szólnak a korábbi olvasatok –, ott éli meg idegenségét.

Mintha mára teljesen háttérbe szorult volna a vers vendégmunkás-alaphelyzete. Az itthoni otthontalansággélmény verse lett a Kormányeltörésben, az hazájukban hazátlanok közérzete, a sehol otthon nem levés dokumentuma. Legjelentéktelenebb sorai is másként hangzanak ma, más az akusztikájuk, mint amikor először olvastam őket: „nem merni lehunyni szem / hallani egér kapar”. Az otthonukban emigránsok, lelki illegálitásban élők zaklatottsága is e két sor: „nem gondolni kollektív / nem gondolni privát”. Kisebbségi léthelyzetünk verse a Kormányeltörésben. Annak ellenére, hogy sehol sem olvasom benne: magyar, kisebbség, nemzet. Vagy éppen azért?

Mióta a napokban újraolvastam, számomra nem kétséges: Domonkos István 1971-ben olyasmit tudott a világról, ami akkor még nem volt tudható. Nyilván ezért lehet ma újraolvasni, s nyilván ezért lehet ma – hogy stílusosak maradjunk – az egyik „leg”. (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1991)

Arthur Miller: Kanyargó időben 1–2. – Siker, pénz, hírnév, botrányok, pletykák – írója válogatja, milyen indítékokból teszi közzé naplóját, visszaemlékezéseit, s megint csak írójának a jó ízlésén múlik, meddig megy el az ezúttal védtelen és kiszolgáltatott ellenfél lejáratásában, hogy magát szebbnek, jobbnak tüntesse fel. Arthur Miller emlékiratára sokáig kellett várni, de a pletykaéhes közönség körében így is hiányérzetet keltethetett, írója nem a nagy vallomástevők és igazságbajnokok fajtájából való, még egyik legnagyobb ellenfelét, Norman Mailert is csak burkoltan feddi meg, amikor elmondja a véleményét világsikert aratott Marilyn-monográfiájáról: „És Marilyn főszereplője lett egy regénynek, amely nem fikció, de dokumentumregénynek sem egészen igaz; ez a könyv pontosan olyan képet festett róla, amelyet Marilyn a legjobban gyűlött: mint valami vicc, aki komolyan veszi magát, de megengedi az olvasónak, hogy leereszkedő büvöletet érezzen iránta”, pedig Mailer – aki nem félt a kommersz jelzőtől, nem gondolta, hogy az üzleti siker és az érték összeegyeztethetetlen, s egy helyütt pedig azt mondta, a legnagyobb megtiszteltetés számára, ha azt látja, köteteit a benzinkúton is árulják – egyáltalán nem kímélte szóban forgó könyvében Arthur Millert, s igen direkt célzásokat is tett írói és házastársi tehetségére.

Pusztán intim információkat alig is találunk a *Kanyargó időben*. Visszaemlékezéseinek drámai élett mindig tompítja az „llyen idők járták” derűs bölcselete, amely visszatérő motívumként lezár egy-egy epizódot, életszakaszt. Minden lapját átjárja a tény,

hogy rendkívüli szellem írja a sorokat, akinek autonóm történelemszemlélete van például, s amely gyakran leleplez. Vagyis hogy többnyire leleplező, de tapintatosan az, anélkül hogy egyáltalán sértő lenne.

Arthur Miller Amerika-képe meglehetősen eltér a mi átlagos Amerika-szemléletünkétől. Nem tejjel-mézszel folyó Kánaán, a korlátlan lehetőségek hazája a világ, amelyről tudósít. A háborús évek, majd a mccarthyizmus társadalmi igazságtalanságai, egy korrupt és titokzatos erők működtette közösség bontakozik ki, a szabadságnak még az illúziójától is távoli, a cenzurák és titkosszolgálatok szövevénye, amelyről hajlamosak vagyunk azt hinni, csak nálunk teremnek meg. Egy világ átalakulásáról, eltűnéséről tudósít Arthur Miller, az igazi, hamisítatlan emberi értékek elveszésének korát regisztrálja, amikor is a valódit felváltja az ál, a művi, a filmen például úgy, hogy a műnek és írójának a helyét a producer veszi át. Fájdalomtalanul, szemrehányások nélkül veszi tudomásul Miller a körülötte levő világot, bár keseregnivalója is lehetne, hiszen Amerikában egy ember távlattalansága, kilátástalansága, létbizonytalansága az, ami elénk táruul.

Arthur Miller elsősorban író, ez teszi hitelessé emlékiratát, sohasem hagyja cserben mesélő kedve, tisztában van vele, hogy az olvasó figyelmét csak azzal tudja fenntartani, ha életútját anekdotikus történetek sorával fejtí ki. És van miről mesélnie! Nem „szobafilozófus”, nem az élettől elvadult remete fogalmazza meg preconcepcióját a világról, hanem arról beszél, amit átél, amit a saját bőrén érzett. És szívesen ír például a gyermekkoráról is, ősei kivándorlásának története az egész kötet legmeggrázóbb lapjai közül való: „Apám hetedik születésnapja előtt egészen egyedül érkezett meg New Yorkba Lengyelország közepéből. (. . .) A hivatalos magyarázat szerint nagypapa nem tudta megvenni a papa jegyét, és úgy gondolta, majd elküldi neki az útiköltséget, amint pénzt keres Amerikában, ami nem tarthat tovább pár hónapnál. A hátrahagyott kisfiút addig egy nagybácsira bízták, aki hamarosan meghalt. A gyereket ezek után családról családra adták, idős, meggyengült elméjű nagymamákkal kellett egy szobában aludnia, akik az ágyukba piszkítottak, a fél éjszakát átüvöltötték, és nem törődtek azzal, hogy kívül alszanak. Szegény Izzie, miután sok hónapot töltött el így, bizonyára úgy érezte, valóban elárult. (. . .) Apám jegye végre megérkezett, és feltették egy vonatra, amely elvitte a hamburgi kikötőbe. A nyakába cédulát akasztottak, amely arra kérte a szíves idegent, hogy egy bizonyos napon tegye fel a New Yorkba tartó hajóra. Úgy látszik, Európa akkor még elég civilizált volt, mert a módszer bevált, és három hét hajózás után – az alsó fedélzeten, a kormányserkezetet mozgató csörlők közelében, ahol soha nincs nappali fény, ahol naponta kétszer egy hordó sózott heringet osztottak szét a több tucat emigráns család között, amelyből egy egyedül utazó gyermeknek természetesen legfeljebb a maradék jutott – apám megérkezett New Yorkba; a fogai meglazultak, és a fején egy ezüstdollár nagyságú ótvár éktelenkedett. A szülei nem értek rá, hogy elmenjenek érte Castle Gardenbe, így a következő fivérért, a majdnem tízéves Abe-et küldték el, hogy keresse meg, segítse át a bevándorlási formaságokon, aztán vigye haza a Stanton Street-i lakásba, ahol két szobában nyolcan laktak és dolgoztak, varrták a hosszú, sokgombos, akkoriban divatos köpenyeket.”

A kötet mellelesleg ízig-vérig amerikai. Azoknak a sorába tartozik, amelyek nyíltan felvállalják, hogy egy sajátos világ krónikásai. Prekop Gabriella fordításában a Kanyargó időben rendkívül olvasmányos, de nem minden önvizsgálatra kényszerítéstől mentes könyv. Amerika árnyoldalainak regénye. (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990)

Mario Vargas Llosa: Ki ölte meg Palomino Molerót? Egyetlen jelenet teszi emlékeztetéssé a könyvet, amely egyébként izgalmas krimi történet, egy bestiális gyilkosság felgöngyölítésének krónikája, bizonyos értelemben Gabriel García Márquez *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája* című könyvecskéjének a párdarabja.

A helyszín egy kis falu kifőzdéje, az atmoszférát pedig néhány mondatból érzékeljük: „A sűrű gyékények és cölöpkarók oltalmából hirtelen kilépni a szabad ég, a merőlegesen zuhogó nap alá, maga volt a pokol. Khakiszínű inge néhány másodperc alatt lucskos lett, s érezte, hogy zúg a feje.” Emellett piszok, nyomor, fullasztó por és forró homok mindenütt. Silva hadnagy és segéde, Lituma meglátogatja doña Lupét, a kifőzde tulajdonosát, hogy érdeklődjenek a gyilkosság körülményeiről. A doña és a hadnagy pszichológiai párbaja ez, Lituma néma szemlélője az eseményeknek.

Mesteri, ahogyan Mario Varga Llosa fölvezeti a drámát a feszültségtől vibráló nullpontról. A beszélgetés a hadnagy kedélyes monológjával indul, szerelméről elmélkedik, közben néhány durva erotikus kijelentés is elhangzik, s csak lassan vált át kíméletlen vallatássá a kezdetben gyanútlanul induló csevegés. Az asszony utalásszerű elbeszélése és a hadnagy fondorlatos kérdései nyomán, nem függetlenül a körülményektől, a valóság észreveetlenül átbillen a képzeletbe, a segéd előtt igazából is feldereng a múlt, eltűnik a határ az egykori és a jelenbeli események között, kezdetben csak néhány kép erejéig: „És ebben a pillanatban, pedig minden idegszálával doña Lupe leleplező szavait leste, Lituma megpillantotta őket. Ott voltak a gyékénytetők alatt, ott ültek szorosan egymáshoz simulva, kéz a kézben, egy pillanattal azelőtt, hogy a szerencsétlenség rájuk zúdult. A fiú már egy ideje a lány vállán nyugtatta sötét fürtös fejét, és időnként megcirógatva ajkával a rózsás fülcimpáját, dúdolt neki. Két szív, melyet már e földön Isten fűzött egybe, két egymásért epedő szív, ezek voltunk, én meg te. Annyi gyengéd érzés áradt a dalból, hogy a lány szeme könnybe lábadt, s hogy még jobban hallja, vagy csak kacérságból, kissé felvonta a vállát, s kislányos pofikáján szerelmes áhítat ült. Az ellenszenves arroganciának most nyoma sem volt ezen a bakfisarcon, melyet szinte megszépitett a szenvedély. Lituma látta, hogyan terül szét rajta a vigasztalan szomorúság árnyéka, amint arrafelé fordítja tekintetét, amerről, motorjának mennydörgését előre küldve, előbukkan majd a sárgán gomolygó porviharból az egyenruhások autója.” Valóság és képzelet szüntelen egybejátszása, megtévezve a vallomását elbeszélő asszony zilálásával, örjögésbe árcsapó jajgatásával, a két időskis egymásba csúsztatása, a durván naturális jelen és a bájosan idilli képzelet észreveetlen egymásba tűnése teszi a jelenetet – a fordító Csuday Csaba jóvoltából is – egyszerre reális és irreális, egyúttal ismerőssé és megnevezhetetlenné.

A Ki ölte meg Palomino Molerót? a szerkesztés bravúrja, mert a regény nem más, mint a cím kifejtése. A töményen ábrázolt világ egyedivé és másutt elképzelhetetlenné teszi ezt a történetet. (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989)

Bodor Ádám novelláiról – Lélektelen környezetben játszódnak Bodor Ádám novellái is. Az erdélyi író publikációinak sorát a Természetrajzi gyűjtemény Sinistra körzetben című elbeszélés indította be, amely a *Holmi* című folyóirat rangos novellapályázatának díjnyertes alkotása lett. Az azóta folyamatosan megjelent szövegek már-már novellafüzérré-regénnyé (?) állnak össze.

Az elbeszélések helyszíne sziklás, elvadult vidék, méghozzá télen. Az embertelenség és a félelem tárgyiasulásai ezek a szövegek, s ehhez méltóan a novellavilág tele van elidegenítő effektussal. Ezt a távolságtartást fokozza az idegen személynevek használata,

gyakran teljes alakjukban, s a szereplők sem közönséges halandók, hanem csupa különös figura, ezredesek, erdőben élő, törpe növésű gnómok, világító szemű gyermeklányok, s a rejtélyességet még fokozza, hogy olyan személyek is feltűnnek, akik titokzatos fertőző betegségben szenvednek, izolálják, majd el is pusztítják őket.

A furcsa környezetben még furcsább jeleneteket találunk: az egyikben a határon illegálisan átmenekülők a félbe hasított állatok között meztelenre vetkőzve bújnak meg egy hűtőkocsiban. „Amint az sejtethető volt, Elvira Spiridon nem járt a legtisztább utakon. Aznap reggel két társával megpróbált kiszökni az országból, de számára már a kezdet kezdetén balul ütött ki a dolog. Mustafa Mukkerman, a török kamionos, aki Beszkidekből fagyasztott birkát szállított a Balkán déli csücskei felé, és a kampókön lógó húsok között úgy mellékesen néha mindenre elszánt embereket is kicsempészett, őt nem vette föl. Beszálláskor derült ki, a sofőr régen megesküdött, nőt nem szállít, egyszer valami néember telerondította neki az egész kocsit. Társai elmentek, Elvira Spiridon ott maradt az úton, ráadásul anyaszült meztelenül” – olvashatjuk a Természetrajzi gyűjtemény Sinistra körzetben címűben (*Holmi*, 1991. szeptember), egy másikban a sziklacsúcson megtalált halott ezredes tátott szájába fészket raktak a madarak (A vörös kakas; *Magyar Napló*, 1991. október 4.). Olyan „erős” képek ezek, melyek atmoszférateremtő hatása messze túlmutat a szövegszerű értelmezésen, talán Mészöly Miklós novelláinak némely állóképéhez hasonlóak, például a meztelenre vetkőztetett, búzamező közepébe kitett lány képének megmagyarázhatatlan, szimbolikus sűrítetttségéhez a *Megbocsátás* című kisregényből.

De rokoníthatnánk az utóbbi időben keletkezett erdélyi próza más alkotásaival is, Szilágyi István *Agancsbozótjával* vagy Csiki László *Titkos fegyverekjével*, s Mózes Attila *Árvízkor a folyók megkeresik régi medrüket* című könyvével úgyszintén, amelyek atmoszférájuk miatt kerülhetnek egy sorba, időlenek, lebegtetettek, a fenyegetettségérzést sajátos módon tárgyiasítják. Bodor Ádám feszültségtől terhes elbeszéléseiben soha sincsenek ok-okozati összefüggések, racionálisan magyarázható előzmények, bár kivétel nélkül történetközpontúak, helyenként anekdotikusak is, ám amit a szereplők tesznek, majdnem mindig álcselkvés, látszatcselkvés. A novellák szereplői között van erdőbízatos és ezredes, akinek a feladata terepszemlézés, a rezervátumnak külön meteorológusa is van, aki az egyik szövegben azzal foglalatatoskodik, hogy alumíniumrúddal megjelöli a halott ezredes holttestének helyét (A rég várt találkozás; *Kortárs*, 1991. október). Főhősét, egy Andrej Bodor álnéven élő erdeigyümölcs-gyűjtőgetőt, a körülmények teszik a hatalom cinkosává, végül pedig gyilkossá. A legtöbb szereplő foglalkozása nem hasznos, inkább hivatali megbízatás. A cselekmény háttérét minden esetben csak részben tudjuk meg, kizárólag a következmény, a hősök kiszolgáltatottsága evidens, a külföldi menekülöktől lemaradt, csupasz Elvira Spiridoné például, ahogy befektetik az autóra az ablaküveg szállítására szolgáló lécek közé vagy a földdel táplálkozó üldözőtté (Az erdei fertőtlenítő osztag; *Magyar Napló*, 1991. november 1.). A történetek megmagyarázható okai helyett a szövegeket a tájleírások töltik ki, aprólékos topográfia tölti ki az űrt, s ez a környezetrajz még inkább elmélyíti a titokzatosságot. Ebben a világban nem szabad kérdezni, mert a falnak is füle van, a kopár erdő is tudomást szerezhet a gondolatokról. Egyik pillanatról a másikra mindenki áldozattá válhat. Még maga az író is.